

Nieuwtestamentisch Grieks

Een beknopte grammatica

Paul M. Hensels

Voorwoord

Bij het onderwijs in het nieuwtestamentisch Grieks wordt meestal gebruikgemaakt van grammatica's van het klassiek Grieks. De bijzonderheden van het nieuwtestamentisch Grieks worden daarbij dan als aanvullingen behandeld. In deze grammatica vormt juist het Grieks van het Nieuwe Testament, dat ontstaan is in de periode van het koine Grieks (zie Inleiding), het uitgangspunt. Waar de vormen van het koine Grieks verschillen van die van het klassiek Grieks, worden de klassieke vormen veelal als extra informatie vermeld. Dit gebeurt met het oog op oudchristelijke teksten uit de periode van circa 100 - 500 à 600 n.Chr., waarin de klassieke vormen vaak in toenemende mate juist weer een belangrijke plaats innemen.

Deze grammatica is in de eerste plaats bedoeld voor studenten theologie die op het vwo al Grieks hebben gehad of aan een universiteit of hogeschool voor het eerst kennis hebben gemaakt met Grieks - hetzij alleen met nieuwtestamentisch Grieks, hetzij met klassiek én nieuwtestamentisch Grieks - maar ook voor anderen die geïnteresseerd zijn in de oorspronkelijke taal van het Nieuwe Testament. Zij kunnen deze grammatica naast of in plaats van een grammatica van het klassiek Grieks gebruiken.

Wie zijn eerder opgedane kennis van het Grieks weer wil 'activeren' kan dat doen door deze grammatica vanaf het begin door te nemen. De voorbeeldzinnen, ontleend aan het Nieuwe Testament, kunnen hierbij dienstdoen als oefenmateriaal; de Toelichtingen achter hoofdstuk 9 bij de zinnen van deel 1 (Vormleer) fungeren als wegwijzer voor deze grammatica (zie p. 103-114).¹ Uitleg van grammaticale, taalkundige en syntactische termen kan via het register (zie p. 275-278) worden opgespoord. Alle werkwoordgroepen - met inbegrip van de participia - staan in de schema's van hoofdstuk 10 uitgewerkt.

Bij de bestudering van deel 2 (Syntaxis, hoofdstuk 12 t/m 15) kan men eventueel gebruikmaken van hulpmiddelen als de *Sprachlicher Schlüssel*² of *A Grammatical Analysis*³. Deze naslagwerken geven een grammaticale analyse van praktisch alle werkwoordsvormen en ook van veel andere vormen van het Grieks van het Nieuwe Testament. Andere werken die bij een verdere bestudering van het nieuwtestamentisch Grieks niet onvermeld mogen blijven, zijn het woordenboek van Bauer⁴ en de grammatica van Blass, Debrunner, Rehkopf⁵.

Al het oefenmateriaal komt letterlijk uit het Nieuwe Testament. De meeste zinnen bestaan uit gedeelten van Bijbelverzen, sommige uit gehele verzen en bij alle Griekse zinnen staat een vertaling. Tot slot wil ik een aantal collega's, met name drs. T. Bolhuis en mevr. dr. A. Volgers hartelijk danken voor hun waardevolle opmerkingen en adviezen.

Paul M. Hensels

¹ Wie niet (meer) over voldoende kennis van het Griekse werkwoord beschikt, dient na hoofdstuk 3 eerst kennis te nemen van hoofdstuk 9, paragrafen 1-17 en van de inleidingen in hoofdstuk 10.

² Zie: Rienecker.

³ Zie: Zerwick, Grosvenor.

⁴ Zie: Bauer.

⁵ Zie: Blass, Debrunner, Rehkopf.

Toelichting voor de docent

De taalkundige terminologie van deze grammatica sluit in hoofdzaak aan bij die van de traditionele grammatica's. Vandaar termen als *tijdkenletter* en *bindvocaal*⁶, al spreekt men in de moderne taalkunde liever van *praesenssuffix* (bijvoorbeeld de o in λύ-ο-μεν), *futurumsuffix* (bijvoorbeeld σο in λύ-σο-μεν), et cetera. Er zijn echter ook verschillen met traditionele grammatica's. De *modustekens*⁷ van de coniunctivus (ω en η) worden in deze vormleer *lange bindvocalen* genoemd, de modustekens van de optativus (ι, ιη, en ιε) heten *optatieftekens*. Zo is door de gebruikte termen steeds meteen duidelijk met welke modus men te maken heeft. Het suffix θη⁸ heet in deze grammatica niet tijdkenletter of tempussuffix maar *passiefteken*, omdat het toch in de eerste plaats als kenmerk voor het passief dient te worden gezien. Soms wordt er, zij het beknopt, achtergrondinformatie gegeven van taalkundige en syntactische aard. Deze extra stof biedt de mogelijkheid tot verbreding en verdieping van kennis en inzicht in allerlei onderwerpen. Bij de behandeling van de leerstof kan deze informatie eventueel worden overgeslagen.

Bij de uiteenzetting van de adiectiva van de derde declinatie is gekozen voor een zo praktisch mogelijke aanpak: eerst worden de adiectiva van drie uitgangen, daarna die van twee uitgangen en ten slotte de adiectiva van één uitgang behandeld. Van iedere groep zijn alleen de voor het Nieuwe Testament relevante bijvoeglijke naamwoorden opgenomen.

Een aantal onderwerpen die strikt genomen in het syntaxisgedeelte thuishoren, zoals de plaats van de genitivus, de plaats van het adjectief of de regel dat de persoonsvorm vaak in het enkelvoud staat wanneer het onderwerp onzijdig meervoud is, zijn zo fundamenteel, ook voor voorbeeldzinnen, dat ze al in deel 1 (Vormleer) zijn opgenomen.

In de werkwoordschema's van λύω (paragraaf 10.1.1) en εἰμί (paragraaf 10.3.1) staat telkens de vertaling bij de eerste vorm van de vervoegingen; ook bij de infinitivi en de participia is steeds de betekenis vermeld; bij de aoristi II, de wortelaoristi en bij ἔστηκα en οἶδα is dit eveneens gedaan, omdat deze werkwoordsvormen vaak als moeilijk worden ervaren. Griekse woorden die in de voorbeeldzinnen vet staan gedrukt, zijn in de vertaling cursief weergegeven.

Wanneer vormen worden benoemd, gebeurt dat bij wijze van opsomming en vaak afgekort, bijvoorbeeld *coniunctivus praesens actief* of *coniunct. praes. act.* en dus niet *coniunctivus praesentis activi*.

In deze grammatica wordt op enkele plaatsen ook aandacht besteed aan ontleden. Volgens sommige collega's hoort dit in een grammatica als deze niet thuis, andere waren er juist enthousiast over. Uit ervaring weet ik dat enige uitleg over belangrijke zaken van het ontleden voor veel studenten geen overbodige luxe is. Daarom heb ik deze uiteenzettingen gehandhaafd.

⁶ - tijdkenletter/tempussuffix: Van Oppenraay & Vermeulen p. 47; Tempuszeichen: Bornemann & Risch, p.79.

- Sormani & Braaksma gebruikt de term tijdkenletter/tempussuffix niet, maar spreekt van vormsyllabe -σε, -σο, -σα, etc.

- bindvocaal/themavocaal: Van Oppenraay & Vermeulen p. 47; themavocaal: Sormani & Braaksma, p. 64; Themavokal: Bornemann & Risch, p. 77.

⁷ modusteken: Van Oppenraay & Vermeulen, p. 47; modusteken/verlengde themavocaal: Sormani & Braaksma, p.49; Moduszeichen: Bornemann & Risch, p. 80.

⁸ tijdkenletter/tempussuffix θη: Van Oppenraay & Vermeulen, p. 47; Tempuszeichen θ(η): Bornemann & Risch, p. 79.

Inhoud

Afkortingen	11
--------------------	----

Inleiding – Koine Grieks en nieuwtestamentisch Grieks	13
--	----

DEEL 1 – VORMLEER

1 Het Griekse schrift	19
Het alfabet	19
Klinkers, tweeklanken, accenten, leestekens, spiritus	23
Bijzonderheden	25
2 Substantiva/Zelfstandige naamwoorden	27
Inleiding	27
Uitweiding: ontleden	29
Lidwoord	30
Eerste declinatie (a-stammen)	31
Tweede declinatie (o-stammen)	34
Derde declinatie deel 1: medeklinkerstammen	36
Derde declinatie deel 2: klinker- en sigmastammen	38
Derde declinatie deel 3: bijzonderheden	38
3 Adiectiva/Bijvoeglijke naamwoorden	45
Tweede declinatie	45
Derde declinatie	46
Bijzonderheden tweede en derde declinatie	49
Adiectiva bij substantiva - Zelfstandig gebruikte adiectiva	50
Indeling	52
4 Gradus comparationis van de adiectiva/ Trappen van vergelijking van de bijvoeglijke naamwoorden	53
Comparativus en superlativus	53
5 Gradus comparationis van de adverbia/ Trappen van vergelijking van de bijwoorden	57
Comparativus en superlativus	57

6 Preposities/Voorzetsels	59
Voorzetsels met één naamval	59
Voorzetsels met twee naamvallen	60
Voorzetsels met drie naamvallen	61
 7 Pronomina/Voornaamwoorden	67
Pronomina demonstrativa/Aanwijzende voornaamwoorden	67
Pronomen αὐτός/Het voornaamwoord αὐτός	68
Pronomina personalia/Persoonlijke voornaamwoorden	69
Pronomina reflexiva/Wederkerende voornaamwoorden	71
Pronomen reciprocum/Wederkerig voornaamwoord	72
Pronomina possessiva/Bezittelijke voornaamwoorden	72
Pronomina interrogativa/Vragende voornaamwoorden	73
Pronomina indefinita/Onbepaalde voornaamwoorden	73
Pronomina relativa/Betrekkelijke voornaamwoorden	74
Pronomina correlativa/Correlatieve voornaamwoorden	76
 8 Numeralia/Telwoorden	79
De getallen van 1 tot 10.000	79
 9 Verba/Werkwoorden - Inleiding	83
Het Griekse werkwoord	83
Tempora/Tijden	84
Modi/Wijzen en Participia/Deelwoorden	85
Genera verbi/Geslachten van het werkwoord	87
Grammaticale termen	89
 Toelichtingen	103
 10 Verba/Werkwoorden - Schema's	115
10.1 Verba op –ω/Thematische verba	115
10.2 Bijzonderheden	173
10.3 Verba op –μι/Athematische verba	186
 11 Stamtijden	213

DEEL 2 – SYNTAXIS

12 Naamvallen	227
Nominativus	227
Genitivus	228
Dativus	231
Accusativus	233
Bepalingen van plaats en tijd	234
13 Werkwoord	237
Genera verbi: Activum – Medium – Passivum	237
Tempora/Tijden	238
Modi/Wijzen	241
Participia/Deelwoorden	245
14 Bijzinnen	247
15 Zinsconstructies en bijzonderheden	253
Accusativus cum infinitivo	253
Genitivus absolutus	256
Gesubstantiveerde infinitivus	258
Partikels	260
Adiectiva verbalia	270
Stijlfiguren – Karakteristiek taalgebruik	271
Literatuur	273
Register	275
Index van Griekse woorden	279

Afkortingen

Afkorting	Term in het enkelvoud	Term in het meervoud (indien bestaand en gebruikelijk)	Betekenis/functie
A.	activum/actief	---	bedrijvende vorm
acc.	accusativus	accusativi	4e naamval
a.c.i.	accusativus cum infinitivo	---	
a.c.p.	accusativus cum participio	---	
act.	activum/actief	---	bedrijvende vorm
adiect.	adiectivum	adiectiva	bijvoeglijk naamwoord
adv.	adverbium	adverbia	bijwoord
aor.	aoristus	aoristi	
cf.	confer	---	vergelijk met
comp.	comparativus	comparativi	vergroten trap
coniunct.	coniunctivus	coniunctivi	aanvoegende wijs
dat.	dativus	dativi	3e naamval
dent.	dentaal	dentalen	tandmedeklinker
dep.	deponens	deponentia	
D.M.	Deponens Medium	Deponentia Media	
D.P.	Deponens Passivum	Deponentia Passiva	
f.	femininum	---	vrouwelijk
fut.	futurum	futura	onvoltooid toekomstige tijd
fut. exact.	futurum exactum	---	voltooid toekomstige tijd
gen.	genitivus	genitivi	2e naamval
gen. abs.	genitivus absolutus	genitivi absoluti	
gutt.	gutturaal	gutturalen	keelmedeklinker
imperat.	imperativus	imperativi	gebiedende wijs
imperf.	imperfectum	imperfecta	onvoltooid verleden tijd
indecl.	indeclinabile	indeclinabilia	onverbuigbaar woord
indic.	indicativus	indicativi	aantonende wijs
inf.	infinitivus	infinitivi	onbepaalde wijs
lab.	labiaal	labialen	lipmedeklinker
m.	masculinum	---	mannelijk
M.	medium	---	wederkerende vorm
med.	medium	---	wederkerende vorm
n.	neutrum	---	onzijdig
nom.	nominativus	nominativi	1e naamval
opt.	optativus	optativi	wensende wijs
P.	passivum	---	lijdende vorm
part.	participium	participia	deelwoord
pass.	passivum	---	lijdende vorm
perf.	perfectum	perfecta	voltooid tegenwoordige tijd
plqpf.	plusquamperfectum	plusquamperfecta	voltooid verleden tijd
plur.	pluralis	---	meervoud

Afkorting	Term in het enkelvoud	Term in het meervoud (indien bestaand en gebruikelijk)	Betekenis/functie
p.p.p.	part. perf. pass.	---	voltooid deelwoord
praes.	praesens	praesentia	onvoltooid tegenwoordige tijd
pron. dem.	pronomen demonstrativum	pronomina demonstrativa	aanwijzend voornaamwoord
pron. det.	pronomen determinativum	pronomina determinativa	bepalend voornaamwoord
pron. indef.	pronomen indefinitum	pronomina indefinita	onbepaald voornaamwoord
pron. interr.	pronomen interrogativum	pronomina interrogativa	vragend voornaamwoord
pron. pers.	pronomen personale	pronomina personalia	persoonlijk voornaamwoord
pron. poss.	pronomen possessivum	pronomina possessiva	bezittelijk voornaamwoord
pron. rel.	pronomen relativum	pronomina relativa	betrekkelijk voornaamwoord
sing.	singularis	---	enkelvoud
subst.	substantivum	substantiva	zelfstandig naamwoord
superl.	superlativus	superlativi	overtreffende trap
v.l.	varia lectio	---	afwijkende lezing
voc.	vocativus	vocativi	aanspreekvorm

Inleiding - Koine Grieks en nieuwtestamentisch Grieks

Na de periode van het klassiek Grieks - de vijfde eeuw v.Chr. en de vierde eeuw tot circa 325 v.Chr. - begint met Alexander de Grote († 323) de periode van het *koiné Grieks*, die duurt tot circa 550 n.Chr. Koine is een Grieks woord, waarmee *koinè diálektos* (gemeenschappelijke taal) wordt bedoeld. Dit Grieks wordt de voertaal in heel het door Alexander de Grote veroverde gebied. Soms treft men ook de term *hellenistisch Grieks* aan; daarmee wordt meestal het Grieks van circa 325 v.Chr. tot keizer Augustus (het begin van onze jaartelling) bedoeld. Na het koiné Grieks komt de periode van het *Byzantijns Grieks*, die duurt tot ongeveer 1453 (de val van Constantinopel).

Men kan het koiné Grieks in drie lagen indelen. De bovenste laag is die van het zogeheten *atticisme*, soms ook *classicisme* genoemd. Zij vertegenwoordigt het *literaire koiné Grieks* dat het *klassiek Attisch* (klassiek Grieks) imiteert, en dus archaïserend is. Deze tendens neemt sterk toe in de tweede eeuw n.Chr. Ook bij oudchristelijke auteurs zien we vanaf deze periode een streven naar een meer literair taalgebruik.

Natuurlijk waren er ook auteurs die Grieks schreven zonder expliciet literaire bedoelingen. We kunnen hierbij denken aan allerlei wetenschappelijke verhandelingen, aan werken over bepaalde vaardigheden (geografie, natuurwetenschap, geneeskunde, kookkunst), aan populair-filosofische werken, et cetera. Geschriften die tot deze categorie behoren rekenen we tot de middenlaag van het koiné Grieks. De auteurs hiervan geven blijk van ten minste elementaire scholing in de Griekse taal. Tot de geschriften zonder literaire pretentie behoren ook de boeken van het Nieuwe Testament. Centraal staat daarin immers de boodschap, niet de vormgeving.

De teksten die onder dit niveau zitten worden gerekend tot het vulgair Grieks, de onderste laag van het koiné Grieks.

Enkele kenmerken van het koiné Grieks⁹

Woordgebruik

Het woordgebruik in de tijd van het koiné Grieks is gedeeltelijk anders dan in de klassieke periode. Sommige woorden hebben een betekenisverandering ondergaan, andere hebben in het koiné Grieks wel dezelfde betekenis als in het klassiek Grieks maar een andere frequentie: een aantal in het klassiek Grieks zeldzame woorden worden in het koiné Grieks juist gewoon, weer andere die in het klassiek Grieks gangbaar waren, worden in het koiné Grieks zeldzaam of verdwijnen zelfs. Ook ontstaan er nieuwe woorden.

Vormleer

Bij de zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden zien we in het koiné Grieks minder variatie in de verbuigingen dan in het klassiek Grieks, met name bij de woorden van de tweede declinatie. Bij de werkwoorden zien we dat de optativus, de wensende wijs, die in het klassiek Grieks heel gewoon was, steeds minder gebruikt wordt. Het gebruik van de lijdende vormen neemt toe, maar deze krijgen vaak een wederkerende of intransitieve in plaats van een passieve betekenis.

⁹ Het gaat in deze korte schets om het koiné Grieks van de middenlaag.

In het algemeen kan men zeggen dat er enerzijds een verarming in het aantal vormen plaatsvindt, maar dat er anderzijds ook nieuwe vormen ontstaan doordat de regels van het klassiek Grieks minder stringent worden toegepast. Ook constateert men een zekere stroomlijning van een aantal vervoegingen, die daardoor in het koine Grieks gemakkelijker (regelmatiger) zijn dan ze in het klassiek Grieks waren.

Syntaxis

Wat de woordvolgorde betreft ontstaat er in het koine Grieks een tendens om het gezegde vooraan of tamelijk vooraan in de zin te plaatsen. (In het klassiek Grieks stond het gezegde meestal achteraan in de zin.) Een woordvolgorde die men vaak aantreft is: *gezegde – subject – object – aanvullingen*.

Bij voorzetsels wordt vaak niet scherp meer onderscheiden tussen rust en beweging (bijvoorbeeld verwisseling van de voorzetsels die ‘in’ en ‘naar’ betekenen).

Allerlei nuances van het klassiek Grieks beginnen te vervagen, worden minder vaak gebruikt of verdwijnen helemaal. Dit geldt met name voor redengevende bijzinnen: het verschil tussen subjectieve en objectieve redenen wordt niet meer door voegwoord + participium weergegeven. Ook het complexe spectrum van uitdrukingsmogelijkheden die het klassiek Grieks in voorwaardelijke bijzinnen had, wordt in het koine Grieks sterk vereenvoudigd.

Natuurlijk kan een schrijver ook in het koine Grieks alles uitdrukken wat hij wil zeggen, maar dat gebeurt in een aantal gevallen met andere middelen (bijvoorbeeld door meer woorden te gebruiken) dan in het klassiek Grieks.

Enkele kenmerken van het nieuwtestamentisch Grieks

Algemeen

Het Grieks van het Nieuwe Testament is een *groeptaal*. Kenmerken van een groeptaal zijn *integratie* en *differentiatie*. Enerzijds maakt dit Grieks deel uit van het grote geheel van het koine Grieks (integratie), anderzijds onderscheidt het zich op allerlei punten van het overige koine Grieks (differentiatie). Het Grieks van het Nieuwe Testament vertoont allerlei bijzonderheden op het gebied van woordgebruik, syntaxis en stijl. Deze bijzonderheden zijn voor een deel de speciale kenmerken van het koine Grieks, voor een ander deel worden ze voornamelijk gevormd door *semitismen* en in geringere mate door *latinismen*.

Woordgebruik

Veel woorden van het nieuwtestamentisch Grieks zijn semitismen. Het gaat ofwel om woorden die direct, dus in transcriptie, uit het Aramees of Hebreeuws zijn overgenomen in het Grieks, bijvoorbeeld ‘mánná’, ‘páscha’, ‘rabbí’, ‘satán’, ofwel het betreft woorden die vertaald zijn uit het Aramees of Hebreeuws. In een aantal gevallen krijgen zulke Griekse woorden een toegevoegde betekenis omdat het betekenisveld van het semitische woord op het Griekse woord wordt overgebracht. Het Hebreeuwse woord ‘dabar’ bijvoorbeeld betekent 1. woord, 2. gebeurtenis; dit werd in het Grieks vertaald met ‘rhêma’. Dit Griekse ‘rhêma’, dat ‘woord’ betekent, kreeg er onder invloed van het Hebreeuwse ‘dabar’ de betekenis ‘gebeurtenis’ bij. Zo ook krijgt het Griekse woord ‘éthnê’ (‘volkeren’) onder invloed van het Hebreeuwse ‘gojím’ de bijbetekenis ‘heidenen’.

Sommige semitismen zijn *septuagintismen*: zegswijzen, formuleringen en woorden uit de *Septuagint*, een Griekse vertaling van het Oude Testament, ontstaan in de periode tussen 300 en 100 v.Chr. In het Nieuwe Testament komen ze voor in oudtestamentische citaten. Ook is een aantal septuagintismen ingeburgerd in het taalgebruik van de Grieks sprekende en schrijvende joden. Zo heeft bijvoorbeeld het Griekse woord 'eirênê' (= 'vrede') de extra betekenissen 'heil' en 'goede gezondheid' gekregen.

Afgezien van semitismen kent het Nieuwe Testament ook enkele *latinismen*, aan het Latijn ontleende woorden en uitdrukkingen; deze stammen voor het merendeel uit het taalgebruik van het leger, het recht en het bestuur. Voorbeelden van aan het Latijn ontleende woorden zijn: 'kenturioón' (centurio = 'honderdman'), 'kênsos' (census = 'belasting'), 'koloónía' (colonia = 'kolonie'), 'koestoodía' (custodia = 'wacht'), et cetera. Ook zijn er voorbeelden van uit het Latijn vertaalde uitdrukkingen: 'ergasían dídoomi' = operam dare ('zich moeite geven'); 'títhêmi ta gónata' = genua ponere ('neerknielen'), etc.

Syntaxis

Op het gebied van de syntaxis zijn er in het nieuwtestamentisch Grieks heel wat semitismen aan te wijzen. Hieronder volgt een aantal voorbeelden (zonder ze nader te specificeren in septuagintismen, hebraïsmen of aramaïsmen).

- Zinnen worden vaak ingeleid met 'en het gebeurde' en op speciale wijze voortgezet (zie paragraaf 15.21).
- Onder invloed van het Hebreeuws blijft het lidwoord vaak weg bij een zelfstandig naamwoord dat wordt gevolgd door een genitivus. Zo staat er bijvoorbeeld in het Grieks, letterlijk vertaald: 'in huis van David', terwijl bedoeld is 'in *het* huis van David' (Luk. 1, 69).
- De genitivus van hoedanigheid vervangt soms een bijvoeglijk naamwoord. Zo betekent bijvoorbeeld 'onómata blasfêmías' letterlijk vertaald 'namen *van godslastering*', terwijl 'godslasterlijke namen' bedoeld is (Apok. 13, 1).
- Bij 'zoals' ontbreekt soms het 'antecedent' van de vergelijking. Dit verschijnsel treffen we verschillende malen aan in de Apokalyps, bijvoorbeeld in Apok. 15, 2, waarin letterlijk vertaald staat 'en ik zag als een zee van kristal (glas)'. Bedoeld is 'en ik zag *iets* als een zee van kristal (glas)'.
- In de semitische talen zien we een voorkeur voor *parataxis* (nevenschikkend verbonden zinsdelen) boven *hypotaxis* (afwisseling van hoofdzin en bijzin); dit werkt ook enigszins door in het nieuwtestamentisch Grieks: 'kai' (= 'en') kan soms beter onderschikkend dan nevenschikkend worden vertaald, bijvoorbeeld met het voegwoord 'toen' (Luk. 23, 44) of 'zodat' (Matth. 5, 15) of met een betrekkelijk voornaamwoord (Mark. 2, 15).
- Karakteristiek voor het Bijbelgrieks is ook het verschijnsel van *parallelisme*: een uitspraak wordt met een variante formulering herhaald.

Bovenstaand overzicht is slechts een greep uit de vele karakteristieke kenmerken van het nieuwtestamentisch Grieks.

Deel 1 - Vormleer

1 Het Griekse schrift

Het alfabet

1.1 Inleiding

Het Griekse alfabet heeft 24 letters. De kleine letters zijn verreweg het belangrijkste, omdat in Griekse tekstuittgaven veel minder hoofdletters worden gebruikt dan wij in het Nederlands gewend zijn. In Nestle-Aland, de meest gangbare editie van het Griekse Nieuwe Testament (zie literatuuropgave), worden hoofdletters alleen gebruikt bij eigennamen en aan het begin van een nieuwe alinea. In genoemde uitgave staan dus geen hoofdletters aan het begin van iedere nieuwe zin en ook niet aan het begin van een citaat.

1.2 De letters

Kleine letter	Hoofdletter	Naam van de letter	Uitspraak
α	Α	alfa	a, aa
β	Β	bêta	b
γ	Γ	gamma	g
δ	Δ	delta	d
ε	Ε	epsilon	e, ee, stomme e
ζ	Ζ	dzêta	dz
η	Η	êta	ê
θ	Θ	thêta	th
ι	Ι	iota	i, ie, j
κ	Κ	kappa	k
λ	Λ	labda	l
μ	Μ	mu	m
ν	Ν	nu	n
ξ	Ξ	xi	ks (x)
ο	Ο	o-mikron	o (kort)
π	Π	pi	p
ρ	Ρ	rho	r
σ, ς	Σ	sigma	s
τ	Τ	tau	t
υ	Υ	upsilon	u, uu
φ	Φ	fi	f
χ	Χ	chi	ch
ψ	Ψ	psi	ps
ω	Ω	o-mega	oo (lang)

In een oude fase van het Griekse schrift heeft ook de halfklinker ϝ, *wau* of *digamma* ('dubbele gamma', zo genoemd naar de vorm van de letter), de w-klank, tot het alfabet behoord. In het Attisch is deze letter al vrij vroeg verdwenen.

1.3 Uitleg bij de uitspraak

In de klassieke oudheid werd het Grieks anders uitgesproken dan men tegenwoordig op de meeste Nederlandse scholen doet. Daarom volgt nu eerst heel summier een uiteenzetting over de uitspraak van het klassiek Grieks en de uitspraak in de daarop volgende periode van het koine Grieks; daarna wordt een beschrijving gegeven van de wijze waarop men bijna overal in het huidige Nederlandse onderwijs het Grieks uitspreekt.

a) Uitspraak van het klassiek Grieks

Klinkers

- De η is altijd een lange klinker en wordt uitgesproken als de $\hat{e}$ in 'fêteren'. Ook de ω is altijd lang en klinkt als de o in het Franse woord 'port' of 'Rhône' of in het Engelse 'dawn'.
- De α kan kort of lang zijn en klinkt dus als a of aa . In de meeste woordenboeken en grammatica's wordt een lange α met een streepje boven de α aangeduid; in teksten wordt dit nooit gedaan. De ι is een korte ie als in 'lied' of een lange ie als in 'vieren'. De ι kan ook als de medeklinker j fungeren (zie bijvoorbeeld de tweeklanken hier beneden). De $υ$ klinkt kort als uu in 'beduusd', of wordt lang aangehouden als de uu in 'vuur'. In de meeste woordenboeken en grammatica's wordt ook boven een ι en een $υ$ een streepje gezet wanneer deze lang zijn.
- De ϵ is altijd kort en klinkt als de e in Franse woorden als 'avec,' 'mais' en 'très'; ook de o klinkt altijd kort als in 'pot'.

Wanneer twee klinkers tezamen een eenheid of één klank vormen, spreekt men van een tweeklank. Het Grieks kent (in hoofdzaak) de volgende tweeklanken:

- $\alpha\iota$: klinkt als ai . $\epsilon\iota$ wordt uitgesproken als ee in 'zee'. $ο\iota$ klinkt als oi in het Engelse 'moist'. De uitspraak van $υ\iota$ is als ui in het Franse woord 'lui'. $\alphaυ$ lijkt in uitspraak op onze au -klank en de uitspraak van $\epsilonυ$ is $\hat{e}w$. $ου$ klinkt als een lange oo in 'oom'. Vanaf circa 400 v.Chr. gaat $ου$ klinken als een lange oe van bijvoorbeeld het Engelse 'moon'.
- De tweeklank $\eta\iota$, in onze gedrukte teksten geschreven als η , is uiteraard altijd lang en klinkt als $\hat{e}i$. Ook de tweeklank $\omega\iota$, in druk steeds als ω weergegeven, klinkt als $\hat{o}i$ in het Engelse 'lawyer'. Bij de α zijn er twee mogelijkheden: $\alpha\iota$ (ai), of $\alpha\alpha$ (aa). Voor de onder de lange klinkers geschreven ι , zie paragraaf 1.6.

Medeklinkers

De uitspraak van enkele medeklinkers verdient bijzondere aandacht.

- De γ klinkt zoals de Franse g in 'garçon' en zoals de g in het Engelse woord 'good'.
- De ζ werd als $\sigma + \delta$ uitgesproken; zo wordt de etymologische verwantschap tussen woorden als ὄζος (spreek uit: ózdos) en het Duitse woord 'Ast' (tak/twijg) zichtbaar. Pas in de loop van de vierde eeuw v.Chr. ontwikkelt deze zd -klank zich tot z -klank. Ζεύς wordt dan uitgesproken als 'Zèws' en de schrijfwijze Ζεύς komt vanaf die tijd voor naast Σεύς.
- De θ , ϕ en χ werden uitgesproken als $t-h$, $p-h$ en $k-h$, dus als een t , p of k met daarachter een h -klank.
- De ρ spraken (en spreken) de Grieken uit als een tongpunt- r , niet als een huig- r . Achter een r aan het begin van een woord werd een h -klank uitgesproken; vandaar bijvoorbeeld de Latijnse spelling Rhodus voor het Griekse eiland Rodos.
- $\sigma\sigma$ klinkt als sj en $\tau\tau$ als tsj .

b) Uitspraak van het koine Grieks

Klinkers

In de tijd van het koine Grieks zien we aanzienlijke veranderingen in de uitspraak van een aantal klinkers. De tweeklank ει gaat samenvallen met de lange ι-klank. In Egyptische papyri zien we vanaf het midden van de derde eeuw v.Chr. de spelling ει in plaats van de lange ι - en omgekeerd - vaker voorkomen. Verwisseling van ει met de korte ι blijft sporadisch.

Verwisseling van de η en lange ι-klank treedt later in, namelijk in de papyri vanaf het midden van de tweede eeuw v.Chr. Zo treft men in sommige handschriften bijvoorbeeld κάμιλος aan (spreek uit: kámilos = scheepstouw, ankertouw, kabel) in plaats van κάμηλος (spreek uit: kámêlos = kameel); zie Matth. 19, 24, Mark. 10, 25 en Luk. 18, 25. Ook de foutieve schrijfwijze van woorden als χρηστός (bruikbaar, goed) en χριστός (gezalfd) zijn hierdoor verklaarbaar (zie Bauer, onder 'χριστός').

Eveneens vanaf het midden van de tweede eeuw v.Chr. zien we af en toe verwarring in de schrijfwijze αι en ε, omdat de tweeklank αι toen blijkbaar als ε werd uitgesproken.

De tweeklanken ωι en ηι, in onze gedrukte teksten ω respectievelijk η, die in de klassieke eeuwen nog werden uitgesproken als ôi en êi, verloren in de hellenistische tijd in de uitspraak hun ι en werden dus tot gewone lange klinkers. Bewijzen hiervan zijn er in de Griekse papyri vanaf de derde eeuw v.Chr.

Medeklinkers

In de tijd van het koine Grieks onderging een aantal medeklinkers een verandering in de uitspraak. Wat de ζ betreft, zie hierboven.

Er zijn aanwijzingen dat de φ, die in de klassieke eeuwen als p+h klonk, pas in de keizertijd als f werd uitgesproken. De uitspraak van de θ als de Engelse stemloze th, bijvoorbeeld in 'thing', en de uitspraak van de χ als onze ch in bijvoorbeeld 'chemie' dateren eveneens pas van de late oudheid.

c) Uitspraak in het Nederlandse onderwijs

Op de meeste Nederlandse scholen wordt het Grieks uitgesproken volgens het systeem van *Henninius*, een Nederlandse geleerde uit de zeventiende eeuw.¹⁰ Het Grieks wordt dan met klemtoonaccent uitgesproken volgens de Latijnse driesyllabenwet. De uitspraak van de klanken is in hoge mate aangepast aan die van de moedertaal. Deze uitspraak imiteert dus niet de historische uitspraak van de klassieke eeuwen, noch die van het koine Grieks.

Aan de meeste Nederlandse universiteiten wordt tegenwoordig niet meer het klemtoonaccent van de Latijnse driesyllabenwet toegepast, maar wordt 'met accent' gelezen, volgens het systeem van Erasmus (1466-1536). Dat betekent dat de Griekse, van oorsprong muzikale accenten worden gebruikt als klemtoontekens. Wel spreekt men ook in dit systeem de klanken

¹⁰ H.C. Henninius (H.C. de Hennin) werd geboren te Hanau en was hoogleraar in de geneeskunde, geschiedenis, welsprekendheid en Griekse taal aan de Akademie te Duisburg. Na de dood van J.C. Nubertus (1696) kreeg hij 'de literarische stoel' aan de Harderwijkse Hogeschool. Hij is omstreeks 1704 gestorven te Tiel. Zijn opvattingen over de uitspraak van het Grieks zette hij uiteen in zijn werk *Dissertatio de Graeca lingua secundum accentus non pronuntianda* (Traiectum ad Rhenum, 1684, 4. dr.)

in belangrijke mate uit zoals men dat in de moedertaal pleegt te doen. Hoe dit in zijn werk gaat wordt in het volgende beschreven.

- De α kan klinken als de a in ‘mat’ (in een gesloten lettergreep) of als de a in ‘ma-ken’ (in een open lettergreep). Pas de uitspraak aan aan wat je in het Nederlands gewend bent.
- De γ klinkt als g van het Franse ‘gare’ of het Engelse ‘good’.
- De ε klinkt in een gesloten lettergreep als de e in ‘met’ en in een open lettergreep als de e in ‘he-vig’. Soms wordt de epsilon in een open lettergreep uitgesproken als een ‘stomme e’ [fonetisch: ə]; denk hierbij bijvoorbeeld aan de e-klank in Nederlandse woorden als ‘de’ en ‘groter’. Deze uitspraak van de epsilon geldt met name voor de korte Griekse woordjes δέ (de) en τε (te). Ook een epsilon in een open, onbeklemtoonde lettergreep, die voorkomt na een beklemtoonde lettergreep wordt vaak als een stomme e uitgesproken, bijvoorbeeld λύετε (lú(w)ete). Uitleg: de klemtoon ligt bij dit woord op de eerste lettergreep. De twee e’s die daarna in het woord λύετε voorkomen, staan beide in open lettergrepen, zijn niet betoond en worden dan als stomme e’s uitgesproken. De w die tussen haakjes staat, staat er niet in het Grieks, maar wordt wel uitgesproken om de beide klinkers u en e met elkaar te verbinden.
- De ζ wordt niet uitgesproken als z, maar als dz. Deze uitspraak verschilt dus van die van het klassiek Grieks.
- De η is een lange klinker (lang aanhouden in de uitspraak!) en klinkt als de ê in het Franse woord ‘bête’, of als het ook in het Nederlands gebruikte woord ‘crème’. Een η die de klemtoon heeft, wordt in de transcripties cursief gedrukt: ê.
- De θ is de th-klank, maar wij spreken deze letter uit als t.
- De ι is een i als in ‘pit’ (in een gesloten lettergreep) of een i als in ‘li-ter’ (in een open lettergreep). Aan het begin van een woord vóór een andere klinker klinkt de iota als een j, bijvoorbeeld in namen als Johannes en Jozef, die in het Grieks met een iota beginnen. Ook de iota als tweede letter van de Griekse tweeklanken αι(ai), οι(oi), αι(ai), η(ei) en ω(ooi) klinkt als een j (in de laatste drie gevallen is een ‘eronder geschreven iota’ gebruikt; zie paragraaf 1.6 over de iota subscriptum). De Griekse tweeklank ει(ei) wordt hetzelfde uitgesproken als ei in onze taal. Ook de Griekse tweeklank η spreken wij uit als onze ei.
NB De *iota* wordt in de Griekse grammatica altijd tot de klinkers gerekend, ook wanneer deze letter als j wordt uitgesproken!
- Let op de ξ: deze letter klinkt als ks of x.
- De ο klinkt kort, dus als de o in bijvoorbeeld ‘vol’, maar aan het eind van de Griekse voorzetsels ‘apó’ (ἀπό), ‘pro’ (πρό) en ‘hupó’ (ὕπό) wordt de o als een oo (lange o) uitgesproken. Ook de o-mikron van ‘pólis’ (πόλις) en ‘polús’ (πολύς) wordt vaak als een lange o uitgesproken.
- In ons uitspraakstelsel klinkt de ρ als de r in onze taal. Let op de hoofdletter rho: die ziet eruit als onze P.
- Er zijn twee letters sigma: σ wordt gebruikt aan het begin van een woord of in een woord, ς staat aan het eind van een woord en heet daarom *slot-sigma*.
- De υ klinkt als u in bijvoorbeeld ‘mus’ of ‘put’ (in een gesloten lettergreep) of als u in ‘uren’ (in een open lettergreep).
- De φ is de medeklinker f (oude spelling: ph).
- De letter χ klinkt niet als de ch in ‘chef’, maar als de ch van ‘chemie’.
- De ω klinkt altijd als oo. De o wordt in de transcriptie weergegeven met o, de ω met oo.

In de volgende paragrafen van dit hoofdstuk en bij de transcriptie van de Griekse woorden in dit hoofdstuk (zie ook de uitspraak van de letters in paragraaf 1.2) volgen wij dit laatste uitspraakstelsel en wij raden de gebruikers van deze grammatica aan dit ook te doen.

Klinkers, tweeklanken, accenten, leestekens, spiritus

1.4 Lange en korte klinkers

- De η en de ω zijn altijd lange klinkers.
- De α, ι en υ worden lang of kort uitgesproken. (Als deze klinkers *taalkundig* gezien lang zijn, staat dat in de meeste woordenboeken aangegeven met een streepje boven deze klinkers; zie paragraaf 1.3.a).
- De ε en de ο worden in de grammatica altijd (welk uitspraakstelsel men ook kiest) tot de korte klinkers gerekend.

1.5 Tweeklanken

Wanneer twee klinkers tezamen één klank of een eenheid vormen, spreken we van een *tweeklank*. De tweede klinker is altijd een ι of υ.

Het Grieks kent de volgende tweeklanken (de iota klinkt in deze verbindingen als j):

αι (ai)	ει (ei)	οι (oi)	υι (ú(w)i, wie, of ui, naar eigen voorkeur)
αυ (au)	ευ (ui)	ου (oe)	ηυ (ui)

Voor tweeklanken die geschreven worden met *iota subscriptum*, zie de volgende paragraaf.

1.6 Iota adscriptum en iota subscriptum

Bij tweeklanken mag een iota alleen naast een korte klinker staan: αι, ει, οι. De volledige naam voor deze iota is *iota adscriptum* ('erbij geschreven iota'). Bij tweeklanken die beginnen met een lange klinker, moet de erop volgende iota *onder* de klinker worden gezet: men schrijft dus niet ηι en ωι, maar η (ei) en ω (ooi). Bij de α zijn er twee mogelijkheden; de α kan immers lang of kort zijn. In het eerste geval wordt niet αι maar α̣ geschreven. Een iota die onder een klinker wordt geschreven heet *iota subscriptum*.

NB De term 'iota adscriptum' wordt meestal alleen gebruikt voor een iota die in een tweeklank rechts van een *hoofdletter* staat. Maar onder anderen Van Oppenraay & Vermeulen (p. 56) en Zuntz (deel 2, p. 33) noemen ook een iota in een tweeklank in kleine letters een *iota adscriptum*.

1.7 Accenten

Het Grieks kent drie accenten, die alleen boven klinkers voorkomen. Bijna elk Grieks woord heeft een accent. Op de plaats waar het accent staat, leggen wij de klemtoon. Wij maken in de uitspraak geen verschil tussen de drie accenten; voor ons zijn het klemtoontekens.¹¹

Bij beklemtoonde tweeklanken komt het accent boven de tweede klinker van de tweeklank (zie de voorbeelden hieronder). De drie accenten zijn:

acutus: ´ gravis: ` circumflexus: ~

¹¹ Oorspronkelijk waren deze drie tekens muzikale accenten: bij de acutus ging de stem omhoog, bij de gravis minder omhoog en bij de circumflexus maakte zij een buiging (eerst omhoog, daarna omlaag). Reeds in de tijd van het koine Grieks veranderde het muzikale accent in een klemtoonaccent.

Voorbeelden (met transcriptie):

περιστερά	(peristerá)	(klemtoon op a)
κάλλιστος	(kállistos)	(klemtoon op a)
κακίων	(kakíoon)	(klemtoon op i)
διὰ τὸν πατέρα	(diá ton patéra)	(klemtoon op a en e)
τῶν νεκρῶν	(toon nekróon)	(klemtoon op oo)
πείθειν	(péithein)	(klemtoon op eerste ei)
λαΐλαψ	(láilaps)	(klemtoon op ai)
πεφίληκεν	(pefilêken)	(klemtoon op i)

1.8 Leestekens

- Een punt boven de regel (ter hoogte van de bovenkant van de meeste kleine letters) is een dubbele punt, soms een puntkomma:
λέγων· (légoon:)
- Een puntkomma aan het eind van een zin is een vraagteken:
τί λέγεις; (ti légeis?)
- Het Grieks kent geen uitroepteken.
- Verder: een punt is een punt en een komma is een komma.

1.9 Spiritus asper

Het Grieks heeft geen aparte letter voor de h-klank. Voor de h, die alleen aan het begin van een woord wordt genoteerd, wordt een leesteken gebruikt, de zogeheten *spiritus asper* boven de aanvangsklinker(s): ´

ἀρπάζων (harpádzoon) ἡμεῖς (hêméis)

Bij woorden die met een *tweeklank* beginnen, staat de spiritus boven de tweede klinker:

εὐρίσκειν (huirískein) εὐρίσκω (huirískoo)

Ook woorden die met de medeklinker ρ beginnen, hebben altijd een *spiritus asper*:

ῥῆμα (réma)

Wanneer boven een klinker een accent én een spiritus moeten worden geplaatst, komt de spiritus links van de acutus of de gravis, maar komt de circumflexus boven de spiritus:

ὁμοῖος (hómoios) οὗτος (hóetos)

Bij woorden die met een hoofdletter beginnen, komt de spiritus asper links naast de beginklinker:

Ἀνανίας (Hananías: Ananias) Ἑρμᾶς (Hermás)

Ῥόδος (Ródos, de eerste omikron als o uitspreken, niet als oo)

Bij woorden die met een hoofdletter beginnen waarop het accent valt, komen zowel de spiritus als het accent links van de hoofdletter: eerst de spiritus, dan de acutus. Bij de combinatie van spiritus asper met circumflexus komt de circumflexus boven de spiritus:

Ἄννα (Hanna: Anna)

Ἄννας (Hánnas: Annas)

Ἦδε (hóode: hier)